

16. Yüzyıl Buhara Minyatür Okulu ve Mahmud Müzehhib'e Atfedilen Minyatürler*

16th Century Bukhara Miniature Painting School and the Miniature Paintings Attributed to Mahmud Mudhadib

ÖZET

İslâm kitap sanatlarında minyatürlü yazmaların üretim biçimi, geleneksel olarak kolektif bir çalışmaya dayanır. Merkezî bir yönetim sistemi içinde, saray ve çevresinin hamiliğinde üretilmiş bu yazmalar, üretildikleri dönemin sanatsal eğilimlerini ve etkileşim içinde oldukları diğer kültürel unsurları yansıtır. Ancak çoğu imzasız olan bu yazmaların üretiminde çalışmış sanatçıların kimlikleri ve kişisel üsluplarıyla ilgili bilgiye nadiren ulaşılabilir. Az sayıda olan imzalı örnekler ise, sanatçının bağlı bulunduğu okula/üslûbuna ilişkin önemli ipuçları sunar ve üslûp bakımından değerlendirmeler yapmaya imkân tanır. Örneğin, eğer sanatçı başka bir sanat merkezinden (nakkaşhane/kitabhane) gelmiş ya da getirilmişse, geleneklerini sürdürdüğü okulun etkilerini tespit etmek ve imzasının bulunmadığı ancak imzalı örneklerle benzerlikler taşıyan yazmaların üretildikleri sanat okuluna ilişkin atıfta bulunmak mümkün olur. Bu bakımdan, İslâm kitap sanatları alanında önemli bir yere sahip olan Özbek Hanlığı dönemi (1500-1599) sanatçılarından Mahmud Müzehhib'le ilişkilendirilen minyatürler dikkate değerdir. Bu çalışmada, Mahmud Müzehhib'in imzasının bulunduğu ve ona atfedilen bir grup yazmada yer alan minyatürler, biçimsel bakımdan (kompozisyon özellikleri, renk ve doğa elemanları) değerlendirilerek Buhara minyatür okuluna ilişkin bir tipolojiden söz etmek amaçlanmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Mahmud Müzehhib, Buhara Minyatür Okulu, 16. Yüzyıl Özbek Minyatürleri, Özbek Hanlığı, Şeybanîler

ABSTRACT

The production of illustrated manuscripts in Islamic book arts is traditionally based on a collective work. These manuscripts, produced within a central management system, under the patronage of the palace and its surroundings, reflect the artistic tendencies of the period in which they were produced and other cultural elements with which they interacted. However, information about the identities and personal styles of the artists who worked in the production of these manuscripts, most of which are unsigned, is rarely available. The few signed examples provide important clues about the school/style of the artist and allow to make evaluations in terms of style. For example, if the artist came or was brought from another art center (nakkaşhane/kitabhane), it would be possible to determine the effects of the school where he continued his traditions and to make references to the art school where the manuscripts that do not have his signature but bear similarities with the signed samples were produced. In this respect, the miniatures associated with Mahmud Muzehhib, one of the artists of the Uzbek Khanate period (1500-1599), who have an important place in the field of Islamic book arts, are noteworthy. In this study, it is aimed to talk about a typology of the Bukhara miniature school by evaluating the miniatures in a group of manuscripts signed and attributed to Mahmud Müzehhib in terms of form (compositional features, color and nature elements).

Keywords: Mahmud Mudhadib, Bukhara Miniature Painting School, 16th Century Ozbek Miniature Paintings, Ozbek Dynasty, Sheybanids

GİRİŞ

Sanat tarihi disiplininin bir kolu olan İslâm kitap sanatları araştırmaları kapsamına giren yazma eserler, tıpkı İslâm coğrafyasında üretilmiş diğer sanatsal objeler gibi kronolojik bir sınıflandırma içinde değerlendirilmiştir. Bir yazma eser, esasen sahip olduğu biçim (yazma eserin fiziksel yapısı) ve üslûp özelliklerine göre nitelendirilse de yazma eserin üretildiği yer/coğrafya, zaman ve/veya hükümdarlık dönemini belirten sınıflandırma kriterleri daha öncelikli olmuştur. Bu sınıflandırma çoğunlukla hükümdarlıkların yükseliş ve düşüş dönemleriyle bağlantılı olarak çizgisel bir tarih anlayışına dayanır. Bunun yanında, özellikle özgün minyatür üslûplarını ortaya çıkaran atölyelerin bulunduğu şehirler de (çoğunlukla yönetim merkezinin bulunduğu başkentler) bu dönemlerin adlandırılmasında belirleyici olmuştur.

* Bu makale, 10-12 Aralık 2021 tarihlerinde çevrimiçi olarak gerçekleşen 7th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference'da sunulmuş 'Özbek Hanlığı Dönemi (1500-1599) Sanatçılarından Mahmud Müzehhib'e Atfedilen Minyatürler' başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-6032-7027.

Filiz Adıgüzel¹

How to Cite This Article

Adıgüzel, F. (2023). "16. Yüzyıl Buhara Minyatür Okulu ve Mahmud Müzehhib'e Atfedilen Minyatürler" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:111; pp:6897-6909. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.69723>

Arrival: 28 February 2023

Published: 31 May 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Bu türden sınıflandırmalar, sanat üretimine etki eden dönemin kültür ortamı; iktidarın ve sanat hamilerinin zevkleri ve eğilimleri; sanatçıların yetiştikleri ve/veya bağlı buldukları okullar gibi kriterleri içeriyor gibi görünse de yazma eserler için bu değerlendirmelerin tamamının yapılabilmesi her zaman mümkün olmamıştır. Ancak, bu kriterler arasındaki ilişkiyi sorgulayan ve anlamlandırmayı amaçlayan son zamanlardaki araştırmalar, minyatürlü bir yazma eserin sunduğu görsel materyali sadece biçim değil, üslûp bakımından da ele alma konusunda önemli kaynaklar sağlamıştır.²

Minyatürlü bir yazma eserin araştırmacıya sunduğu görsel materyal (kitabın süslemeli iç ve dış kabı ile müzehhep ve minyatürlü sayfaları vb.), her zaman için biçime ilişkin tespitler yapmaya imkân tanır. Minyatürlü bir yazma eserin üslûbuna ilişkin fikir yürütmek ise, temel sanat ilkelerinin sanatçılar tarafından nasıl kullanıldığının değerlendirilmesine dayanır. Bir yazma eserin minyatürlerinde kompozisyon kurgusu; renk anlayışı (renk paleti); mimarînin tasviri, figür ve doğa elemanlarının tasvirinde sanatçının/sanatçıların fırça kullanımı ve uygulama teknikleri, üslûbu işaret eden başlıca unsurlardandır. Ancak, İslâm kitap sanatları geleneğinde minyatürlü yazmalar, genellikle saraya bağlı nakkaşhane ya da kitabhânelerde kolektif bir çalışmayla üretilmiştir. Merkezî bir yönetim sistemi içinde, saray ve çevresinin hamiliğinde üretilmiş bu yazmaların çoğunun imzasız olduğu söylenebilir. Bu yazmaların üretiminde çalışmış sanatçıların kimlikleri ve kişisel üslûplarıyla ilgili bilgiye ise nadiren ulaşılabilmektedir. Bu nedenle günümüze ulaşmış imzalı örnekler, minyatür sanatçısının/nakkaşın üslûbunu tanımlar ve bağlı bulunduğu okula ilişkin ipuçları verir. Örneğin, eğer sanatçı farklı bir sanat merkezinden (nakkaşhane/kitabhâne) gelmiş ya da getirilmişse, geleneklerini sürdürdüğü okulun etkilerini tespit etmek ve imzasının bulunmadığı ancak imzalı örneklerle benzerlik taşıyan yazmaların üretildikleri sanat okuluna ilişkin atıfta bulunmak böylece mümkün olur.

Bu bağlamda, 16. yüzyıl boyunca Maverâünnehir’de hüküm süren Özbek Hanlığı (1500-1599) sanatçılarından Mahmud Müzehhib’in imzasını taşıyan ve onunla ilişkilendirilen minyatürler önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Mahmud Müzehhib’in imzasının bulunduğu ve Mahmud Müzehhib’e atfedilen çeşitli yazmalarda yer alan minyatürlerden seçilmiş bir grup, biçimsel açıdan (kompozisyon özellikleri, renk ve doğa elemanları, ağaçlar, kayalar, bulutlar vb.) değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Mahmud Müzehhib’in imzasını taşıyan ve ona atfedilen örnekler üzerinden Buhara okuluna özgü bir tipolojiden söz edebilmektir.

Şeybânîler (1500-1599) ve Buhara Minyatür Okulu

Özbek Hanlığı – diğer bilinen adıyla Şeybânîler ya da Şeybânîler – adını, Özbeklerin atası Cengiz Han’ın (1155-1227) büyük oğlu Cuci’nin Şiban ismindeki oğlundan almıştır. Bu soydan gelenlerin ilk hanı olarak seçilen Ebu’l Hayr Han (1428-1468), 15. yüzyılın sonlarına doğru Timurlu hakimiyetindeki Maverâünnehir bölgesine doğru ilerlemiştir. Dedesi Ebu’l Hayr Han ve babası Şah Budak Han’ın aynı yılda yaşanan ölümleri (1478) üzerine başa geçen Şiban Han, Timurlular arasındaki kargaşadan yararlanarak 1500 yılında Buhara ve Semerkant’ı almış; 1500-1507 yılları arasında Mâverâünnehir, Hârizm ve Horasan’ın hemen hemen bütün şehirlerini ele geçirmiştir (Türkoğlu, 2010: 45-46; Altier, 2008: 144).

Şeybânîler’in kendilerini Timurluların asıl varisi olarak görmeleri, 16. yüzyıl başında Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara’nın (1470-1506) sahibi olduğu topraklarda, Maverâünnehir’de hak iddia etmelerine sebep olmuştur. Böylece, Şiban Han tarafından 1507 yılında alınan Herat, 1510 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından yeniden alınana kadar Özbekler için bir merkez konumuna gelmiştir. “Şiban Han, tıpkı Timurlu yöneticileri gibi sanat hamisi kimliğiyle öne çıkmak ister... Özbeklerin önlerinde 15. yüzyılda İslam medeniyetlerinin sanat faaliyetlerinin biçimlenmesinde büyük katkısı olan Timurlular gibi güçlü bir model durmaktadır” (Altier, 2008: 146). Şiban Han, Orta Asya sanatının devamlılığını sağlamak için Timurluların kültür politikasını da bu yönde bir model olarak almıştır.

Herat’ın Özbekler tarafından işgali sırasında, İslâm dünyasının en ünlü sanatçılarından Bihzâd, Herat’ta kitabhanenin başnakkaşı olarak çalışmaktadır ve 1507-1510 yılları arasında da Şiban Han’ın himayesinde çalışmış olması muhtemeldir (Gruber, 2005: 3). İnal’a göre (1995: 170), Sultan Hüseyin Baykara’nın atölyesinde çalışan kimi sanatçılar Buhara’ya götürülmüş, ancak Bihzâd’ın Buhara’ya götürüldüğü rivayet edilmiş olsa da bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Safevi hükümdarı Şah İsmail, Şiban Han’ı 1510’da Merv’de yendiğinde Bihzâd, Herat’tan alınıp Safevi başkenti Tebriz’e götürülmüş, saray kitabhânesinin başına geçirilmiş ve ölümüne kadar da bu görevde kalmıştır (Gruber, 2005: 3).

Özbek Hanlığı’nın başkenti Buhara’da 16. yüzyıl başlarında kitap sanatları alanındaki faaliyetler, Timurlu dönemi Herat okulu etkisinde başlamış, ancak ilerleyen dönemlerde Herat okulunun etkisi görülmekle birlikte özellikle

2 Christiane Gruber’in “Questioning the ‘Classical’ in Persian Painting: Models and Problems of Definition” başlıklı makalesi bu konuya en iyi örneklerden biridir: Gruber, C. (2012). “Questioning the ‘Classical’ in Persian Painting: Models and Problems of Definition”, *Journal of Art Historiography* (6): 1-25.

minyatür sanatı alanında özgün bir üslûp ortaya çıkmıştır. Buhara minyatür okulunun kuruluş tarihine ilişkin kesin bir tarih bulunmamaktadır. Bahari'ye göre (2003: 252), 16. yüzyıl öncesinde Buhara'da saraya bağlı kurumsal bir atölyenin (kitabhane) varlığından söz edilemese de Şiban Han'ın 1500'de Buhara ve Semerkant'ı almasıyla önce Semerkant'ta başlayan ve hemen sonrasında Buhara'da devam eden minyatürlü kitap üretiminden söz etmek mümkündür.

1510'daki yenilgiden sonra Şeybânîler'in Herat'a yaptıkları akınlar kesintisiz olarak devam etmiştir. 1528 yılında Şiban Han'ın yeğeni Ubeydullah Han (s. 1533-1539) Herat'ı yeniden ele geçirmiş ve ardından Ubeydullah Han'ın yönetiminde başkent Buhara'da parlak bir dönem başlamıştır (Yücel, 2012: 22). O sırada Herat'ı yöneten Şah İsmail'in oğlu Sâm Mirza, Herat kitabhânesindeki değerli yazma eserlerle birlikte çoğu sanatçıyı da yanına alarak Herat'ı terk etmek zorunda kalmıştır: "... Özbekler Herat'tan kısa sürede çıkarılmış ve Şah Tahmasp tarafından yenilgiye uğratılmış olsalar da Ubeydullah Han Herat kitabhânesinde çalışan yetenekli sanatçılardan bazılarını Buhara'ya gönderebildi." (Bahari, 2003: 253). Ubeydullah Han, Safeviler ve Herat üzerine sürekli akınlar düzenleyen bir Özbek hükümdarı olarak bilinse de o dönemdeki kültürel mirası sahiplenmiş ve bunun yanında Buhara minyatür okulunun doğmasında önemli rol oynamıştır.³

Özbek Hanlığı'nın başkenti Buhara'da 16. yüzyıl başlarında kitap sanatları alanındaki üretim, Timurlu dönemi Herat okulu etkisinde başlamış, ancak ilerleyen dönemlerde Herat okulunun etkisi görülmekle birlikte özellikle minyatür sanatı alanında özgün bir üslûp ortaya çıkmıştır. Buhara minyatür okulunun kuruluş tarihine ilişkin kesin bir tarih bulunmamaktadır.

"Buhara'da resimli el yazma üretiminin bilinen örnekleri 1520'li yılların başlarında hazırlanmıştır. Bunlardan biri 1519 yılında Sultan Ebu'l Gazi Bahadır Han (sal. 1557- 1597) için Sultan Muhammed Nur tarafından istinsah edilen Camî'nin Heft Evreng'inin bir nüshasıdır (İstanbul, TSMK, H. 1091)33 (res. 32). Sadî'nin 1522 tarihli Bustân'ı (res. 33). 1523 kaydıyla Bustân'dan bir yıl sonra hazırlanan Assar'ın Mihr i Müşteri'si (res. 34) ve ardından 1524 tarihiyle Camî'nin Yusuf ve Züleyhâ'sı (New York, Metropolitan Museum of Art, no.13.228.5) bu zincirin ilk halkalarını oluştururlar (Ashrafi 1979: 252; Pugaçenkova Galerkina 1979: 76, 82) (res. 35). Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz, Buhara'da 16. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında görülmeye başlanan gerek kompozisyon kurgusu, figür üslubu, sahnelerde kullanılan elemanların zenginliğiyle karşımıza çıkan bu ilk eserler, 15. yüzyıl sonu Herat resimlerinin kimi özelliklerini yansıtır" (Altier, 2007: 145).

Mahmud Müzehhib'e Atfedilen Minyatürler

Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli'nin 1587'de kaleme aldığı Menakıb-ı Hünerveran adlı, İslâm dünyasındaki hattat ve kitap sanatçıları anlattığı eserinde sözü geçen Mahmud Müzehhib, Ubeydullah Han (1533-1539) zamanında Buhara'daki kitap sanatları faaliyetlerinde etkin bir isimdir: "... On dördüncü, 'Buharalı Sultan Mahmud' olup yazı güzelliğinden nasip almış, yazı yazma sanatı üslûbuna, tezhipçiliği daha üstün gelen, hüneri besleyen bir hünerli kimsedir..." (Âli, çev.Cunbur, 2012: 118). Gelibolulu Mustafa Âli, Menakıb-ı Hünerveran'ın bu kısmında, Mahmud Müzehhib'in de aralarında olduğu, Buhara okuluna bağlı Heratlı hattat Mir Ali Herevi'nin yirmi öğrencisini ayrı ayrı tanıtmıştır.

1529'da Herat'tan Buhara'ya getirildiği kabul edilen Mahmud Müzehhib'in imzası bulunan ve/veya ona atfedilen minyatürleri ele alan yayınlara bakıldığında, Mahmud Müzehhib'in İslam sanatına dair literatürde yer bulması, 1931'de Londra Burlington House'da gerçekleştirilmiş olan 'International Exhibition of Persian Art' (Uluslararası Pers/İran Sanatı Sergisi) adlı sergiyle başlar. 20. yüzyıl başında Amerika'da ve Avrupa'da arka arkaya düzenlenen 'İslam Sanatı' temalı sergiler, sanat tarihi disiplini için yeni araştırma alanları açmış ve üslûplar hakkında yeni kriterlerin belirlenmesine olanak veren çeşitli veriler sağlamıştır. Bu sergilerden biri olan 'International Exhibition of Persian Art' (Uluslararası Pers/İran Sanatı Sergisi), kitap sanatları alanında yeni minyatürlü yazmaları, tek sayfa minyatürleri ve minyatür sanatçılarının isimlerini günışığına çıkarmıştır (Grabar, 2006: 48). Bu sergide gösterilmiş olan minyatürlere ilişkin açıklamaların ve tespitlerin bulunduğu katalog türündeki kitap – Binyon, Wilkinson ve Gray'in ortak çalışması – bu sergiden sonra 1933'te yayınlanmıştır. 1931 Burlington House sergisinde izleyiciyle ve araştırmacılarla buluşan 'Mahmud Müzehhib' imzalı yeni minyatürlerin tanıtımı bu kitapta yapılmış ve siyah-beyaz fotoğrafları da kitaba eklenmiştir (Binyon vd., 1971: 106-108; 122).

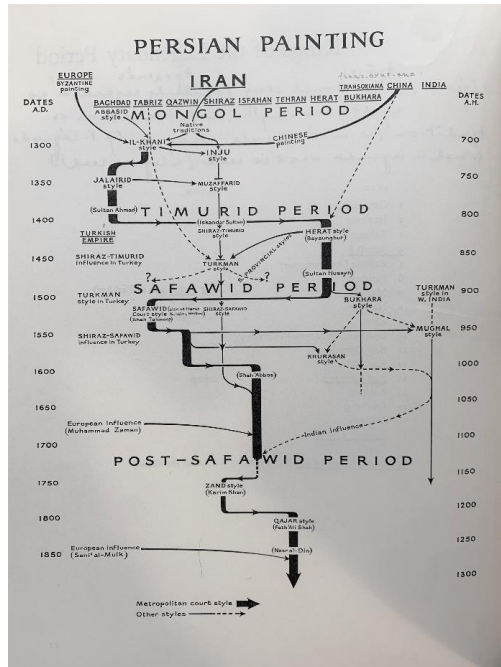
Mahmud Müzehhib'i detaylı bir biçimde ele alan erken tarihli yayınlardan bir diğeri de Armenag Sakisian'ın 1937'de yayınlanmış olan "Mahmud Mudhadib – Miniaturist, Enlumineur et Calligraphe Persan" (İranlı Bir Minyatür Ustası, Nakkaş ve Hattat Mahmud Müzehhib) başlıklı makalesidir. Bu makale, Mahmud Müzehhib

3 Moğol emiri Mirza Haydar Duğlat'ın 1541-1545 yılları arasında kaleme aldığı Tarih-i Reşidi adlı eserde, Buhara'nın Ubeydullah Han zamanında sanatın merkezi haline geldiğinden söz edilmiştir. İki kısımdan oluşan Tarih-i Reşidi, Moğol hanlarını anlatan ve 15.-16. yüzyıl Orta Asya tarihine ilişkin tek kaynaktır. Mirza Haydar Duğlat'ın Tarih-i Reşidi'si için bkz.: Osman Karatay (Çev.) (2006), Tarih-i Reşidi Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi Mirza Haydar Duğlat, İstanbul: İselenge Yayınları.

hakkındaki tek biyografik çalışmadır. Sakisian da (1937: 338), Mahmud Müzehhib'in orijinal imzasının bulunduğu ve aslında tezhip yaptığının da bir göstergesi olan 'müzehhib' ünvanı ile imzaladığı bu minyatürlerin 1931 Burlington House sergisinde görüldüğü ve İslam sanatı araştırmacıları arasında o güne kadar yanlış bilinen 'müzehhip' kelimesinin bu sayede anlaşıldığı bilgisini verir. Bunun yanında, Sakisian'ın da atıfta bulunduğu 1930'da yayınlanmış T. W. Arnold'un makalesinde (Arnold, 1930), Mirza Haydar Duğlat'ın Tarih-i Reşidi'sinden bahsedilir; Duğlat eserinde, Mahmud Müzehhib'in Hüseyin Baykara için tezhipli bir kitap hazırladığını ve çağdaşı Yâri'den daha iyi bir müzehhip olduğunu belirtmiştir (Arnold, 1930: 674).

Mahmud Müzehhib'e atfedilen eserlerin ele alındığı 1930'lu yıllara ait bu yayınların zaman içinde Buhara minyatür okulunu da içine alan yeni araştırma ve yayınlarla devam ettiği görülür. Ancak, bu çalışmaların genel içeriğine bakıldığında, Orta Asya'da hüküm sürmüş olan Özbek Şeybâniler dönemindeki minyatür sanatının, özellikle Batılı sanat tarihçilerinin yaptığı Safevi dönemi İran minyatür sanatı araştırmalarının gölgesinde kalmış ve ihmal edilmiş bir dönem olduğu söylenebilir. Zaman ve mekâna ait keskin sınırlarla dönemlere ayırmanın pek de mümkün olmadığı İran minyatür sanatı için, uzun yıllar boyunca neredeyse aynı kronolojik şemalar kullanılmıştır. Bunlardan biri ve en bilineni B. W. Robinson'un 1967'de yayınlanan Persian Miniature Painting from the Collections in the British Isles (Britanya Adaları'ndaki Koleksiyonlarında İran Minyatürleri) adlı kitabındaki 'Persian Painting' (Pers/İran Resim Sanatı) şemasıdır (Fotoğraf 1). Bu şemada Şeybâniler dönemi minyatür sanatına ilişkin herhangi bir işaret bulunmadığı gibi, M.S. 1500-1600 arasında 'Buhara Üslûbu' olarak adlandırılmış dönem, bir üst başlık olan 'Safevi Dönemi'nin altında yer almaktadır. Ayrıca, yukarıda sözü geçen, Binyon vd.'nin (1971) Londra Burlington House sergisinden sonra yayınlanmış olan kitabında Şeybâniler dönemi sanatı ve Mahmud Müzehhib'in imzalı minyatürleriyle ilgili kısım, 'The Early Safawi Period' (Erken Safevi Dönemi) başlığı altında yer almıştır (Binyon vd., 1971: 105-123).

Bu ve buna benzer yaklaşımlar göz önüne alındığında 'Özbek Hanlığı' ya da 'Şeybâniler'i ifade eden bir kategori yoktur; hatta 'Buhara Üslûbu'yla birlikte 'Horasan' ve 'Babürlü' (Mughal) üslûpları da Safevi hâkimiyetinde ortaya çıkmış üslûplar gibi algılanmaktadır. Comstock-Skipp (2020: 2-3), sanat tarihi yazımı geleneği bakımından 'Avrupalı' olarak nitelediği bu yaklaşımın, özellikle 1950'lerde Özbekistan ve Tacikistan Bilimler Akademisi'ndeki akademisyenlerin makalelerinde eleştirildiğini belirtmektedir. Bu yayınlarda, Orta Asya sanatlarının 'Persian' (Pers/İran) başlığı altında değerlendirilmesinin doğru olmadığı ve bu bakış açısının sorunlu olduğunun altı çizilmiştir.

Fotoğraf 1: 'İran Resim Sanatı' şeması.

Kaynak: Robinson, 1967: 32.

Gruber (2005), Calouste Gulbenkian Museum koleksiyonunda yer alan 1548 tarihli Baharistan (LA 177) adlı eserin minyatürlerini incelediği makalesinde de aynı konu üzerinde durmuştur. Ubeydullah Han'ın 1539'daki ölümünden sonra tahta geçen oğlu Abdülaziz Han için üretilmiş minyatürlü yazmaların yeterince ele alınmadığını belirterek, Şeybanî sanatının ana karakterinin ortaya çıkarılması gerektiğini öne sürer (Gruber, 2015: 7). Çünkü bu dönemde, özellikle Mahmud Müzehhib'in çalışmış olduğu minyatürlü yazmalarda, Şeybânilerin mirasçısı olduklarını kabul

ettikleri Timurlu Herat kültürünün izlerinin yanısıra, Özbek Buhara'ya özgü yeni bir üslûbun doğduğundan bahsedilebilir.

Batı sanat tarihi yazımında başlıbaşına bir dönem olarak değerlendirilmemiş, anahatlarıyla Safevi dönemi içine dahil edilmiş olan Şeybânîler'in kitap sanatları faaliyetleri hakkındaki Türkçe yayınlar ise oldukça niteliklidir. Sayıca az olan bu yayınların içinde Mustafa Sümer'in 1980 tarihli "Bir Özbek Nakkaşı Mahmut Müzehhib ve Yayınlanmamış Yeni Minyatürleri" isimli makalesi önemli bir yer tutar. Bu makale Mahmud Müzehhib'i ve eserlerini anlatan, ayrıca daha önce yayınlanmamış minyatürlerini tanıtan bir içeriğe sahiptir. 1976'da yayınlanan Güner İnal'ın (1976) makalesi ise, Topkapı Sarayı koleksiyonundaki bir Özbek Şehnamesini tanıtır ve bu vesileyle Özbek Şeybânîler'in sanat ortamından ve sanatçı Mahmud Müzehhib'den bahseder.

Zeren Tanındı'nın 2018'de yayınlanan "Safevî, Özbek ve Osmanlı İlişkisinin Kitap Sanatına Yansıması: Bir Saray Albümü ve Şeyhzâde Nakkaş" isimli makalesinde, özellikle Özbek hükümdarı Abdülaziz Han döneminde Topkapı Sarayı'na hediye olarak getirilmiş çeşitli minyatürlü yazmaları ve şiir mecmualarını tanıtmaktadır. Halen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan bu yazmalar, genel olarak Buhara minyatür üslûbunu sergileyen özel örneklerdir. Bunun yanında, 2007'de tamamladığı 'Şiban Han Dönemi (1500-1510) Özbek Kitap Sanatı' adlı yayınlanmamış doktora tezi ile birlikte Semiha Altier, Şeybânîler'in kültür ve sanat ortamı üzerine 2008-2013 yılları arasında kapsamlı yayınlar yapmıştır.⁴

Mahmud Müzehhib'in bağlı olduğu sanat okulu ve birlikte çalıştığı sanatçılar hakkında genel olarak benzer bilgilere ulaşılsa da Bahari'nin (2003) Mahmud Müzehhib ile Şeyhzâde'nin (Shaykh Zâdeh) aynı kişi olduklarını ileri sürmesi tamamen farklı bir iddia olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahari'ye göre (2003: 254) 'Şeyhzâde', Mahmud Müzehhib'e verilmiş onursal bir ünvanıdır ve Bihzâd'ın en yetenekli öğrencilerinden olan 'Şeyhzâde Mahmud Müzehhib' Herat'ın 1528'deki Özbek işgalinde Molla Yusuf ve Mir Ali Herevî⁵ ile birlikte Ubeydullah Han tarafından Buhara'daki kitâbhâneye gönderilmiştir.⁶ Bunun yanında, Bahari (2003: 254), 'Menakıb-ı Hünerveran'da Şeyhzâde'den 'Behzâd'ın doğulu (Horasan) öğrencisi', Aka Mirâk'tan ise 'Behzâd'ın batılı öğrencisi' olarak söz edildiğini belirterek, bu sanatçının işlerini 'Şeyhzâde' olarak değil de 'Mahmud Müzehhib' olarak imzaladığını ekler. Ayrıca, Soudavar ise (2016: 65-73) kitabında, Şeyhzâde ve Mahmud Müzehhib'in farklı sanatçılar olduklarını ayrı bir başlık altında ('Shaykhzâde vs. Mahmud-e Mozahheb' [Şeyhzâde Mahmud Müzehhib'e Karşı]) kesin bir dille ele alır ve minyatürlerden örneklerle üslûp ve işçilik/fırça farklılıklarını gösterir.

Schmitz (2000: 528), Washington Freer Gallery'de bulunan, 1537'de istinsah edilmiş Hatifi'nin 'Haft Manzar' (ms no. 56.14) adlı eserinde Abdülaziz Han ve sanatçı Şeyhzâde'nin isimlerinin geçtiğinden söz ederken, yine Abdülaziz Han için hazırlanmış bir mesnevinin (Ravzatu'l-muhibbin) 1549 tarihli minyatürlerinde (Sâlâr Jung Museum, Haydarabad, ms. no. A1611) Abdullah Buharî, Mahmud Müzehhib ve Molla Yusuf'un imzalarının bulunduğunu ve bu sanatçıların Buhara minyatür okulunun ikinci nesil sanatçıları olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, Mahmud Müzehhib, Şeyhzâde ve Abdullah'ın imzalarının bulunduğu 1540 yılına tarihlenen TSMK R.1964 numaralı 'Mecmua'da (Fotoğraf 2) ve TSMK E.H.2841 numaralı albüme (Fotoğraf 3) yer alan minyatürler, Mahmud Müzehhib ve Şeyhzâde'nin farklı kişiler olduğunu doğrulamaktadır. Tanındı (2018: 584), sözü geçen minyatürlerde, özellikle Mahmud Müzehhib ve Şeyhzâde'nin üslûp benzerliğinin yoğun olduğunu belirtmektedir. Çift sayfa halinde düzenlemiş ve bir metne bağlı olmayan, dönemin sevilen temalarından biri olarak genç kadınların tasvir edildiği bu iki minyatürde, Mahmud Müzehhib'in parlak ve canlı renkleri en dikkat çekici unsurlardandır. Bunun yanında, bu minyatürlerde görülen detaylı işçilik, kıyafetlerin üzerindeki bitkisel ve zemindeki geometrik desenlerin kullanımı Herat üslûbunun devam ettirildiğini göstermektedir.

Mahmud Müzehhib'in imzasının bulunduğu minyatürler arasında en erken tarihli olanları, İnan Hükümeti'nden izinle Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi'nden alınarak 1931 Londra Burlington House Sergisi'nde gösterilmiş olan dört adet tek sayfa minyatürdür (Sümer, 1980: 471). Minyatürlerin siyah-beyaz fotoğraflarının bulunduğu

⁴ Semiha Altier'in Şeybaniler üzerine doktora tezi ve yayınları sırasıyla şöyledir: Altier, S. (2007). Şiban Han Dönemi (1500-1510) Özbek Kitap Sanatı, Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.; Altier, S. (2008). "Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Han ve Maverünnehir'deki Kültür Politikası", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 5(4):143-162.; Altier, S. (2008). "Timurlular Rönesansı Özbek Muhammed Şiban Han'ın Portreleri", Toplumsal Tarih, 72:60-63.; Altier, S. (2011). "Özbek Hanlığı'nın (1499-1599) Kültür Basamaklarındaki İlk Seçkinler: Bir Biyografi Denemesi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15:255-276.; Altier, S. (2013). "Semerkand Sarayı'ndan Tarihe Bir Bakış: Mes'ud Bin Usman Kuhistânî'nin Tarih-i Ebu'l Hayr Han'ındaki Minyatürler", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18:7-24.

⁵ Gray (1977: 147), hattat Mir Ali Herevî'nin Ubeydullah Han zamanında Buhara'ya getirildiğini ve bu tarihten önce Mir Ali Herevî'nin önce Meşhed'de daha sonra da Herat'ta yaşamış olduğunu belirtmektedir; genelde Meşhed'de yaşamış olduğu için 'Meşhedî' olarak da anılmıştır. Bunun yanında Gray (1977: 147), Mir Ali Herevî'nin ölümüne kadar Buhara'da çalıştığını ve ölüm tarihinin de muhtemelen 1544 yılından sonra olduğunu eklemiştir. Alparslan'a göre (1989: 397), Şeybaniler'in 1529'da Herat'ı ele geçirmesiyle Herat'tan Buhara'ya getirilen Mir Ali Herevî, Ubeydullah Han'ın oğlu Abdülaziz Han'ın hat hocası olarak görevlendirilmiştir. Mir Ali Herevî ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Alparslan, A. (1989). "Ali Herevî, Mir", TDV, 2: 397-399.

⁶ Gelibolulu Mustafa Âli (2012: 147) de 'Musavvir ve Tarrahlar' başlığı altında Şeyhzâde'den söz etmiştir: "... adı geçen üstad Bihzâd'ın öğrencilerinden Horasanlı 'Şeyh-zâde Musavvir' vardır... Biri de Horasanlı 'Abdullah Musavvir'dir ki, adı önceden anılmış olan Şeyh-zâde'nin öğrencisidir."

katalogda verilen detaylı bilgiye göre Mahmud Müzehhib bu minyatürleri 16. yüzyıl başlarında Herat'tayken yapmıştır (Binyon vd., 1971: 107, 122) (Fotoğraf 4-5).

Mahmud Müzehhib'in Buhara'da çalıştığı dönem, Ubeydullah Han'ın 1539'daki ölümünden sonra tahtı devralan oğlu Abdülaziz Han'ın (s.1539-1550) hükümdarlığına denk gelir. Özbek kültür-sanat tarihinin en güzel örneklerinin verildiği bir dönemin hamisi olan Abdülaziz Han, Nizami ve Camî gibi ünlü tasavvuf şairlerinin eserlerini istinsah ettirerek resimlenmesini sağlamıştır. Bu minyatürlü yazmaların pek çoğunda, eserin Abdülaziz Han'a ithaf edildiği yazılmış ve özellikle bazılarında Mahmud Müzehhib ve Abdullah (Buharî) tarafından imzalanmış minyatürlü sayfalar bulunmaktadır.

Fotoğraf 2: 'Genç Kadınlar', *Mecmua*, yaklaşık 1540, Buhara, TSMK, R.1964, varak 1b-2a
Kaynak: Tanındı, 2018: 582.

Fotoğraf 3: 'Genç Kadın ve erkekler', yaklaşık 1540, Buhara, TSMK, E. H. 2841, varak 1b-2a
Kaynak: Tanındı, 2018: 583.

Fotoğraf 4: 'Üç Çinli Genç Kız'

Kaynak: Binyon vd., 1971: 107, 151.

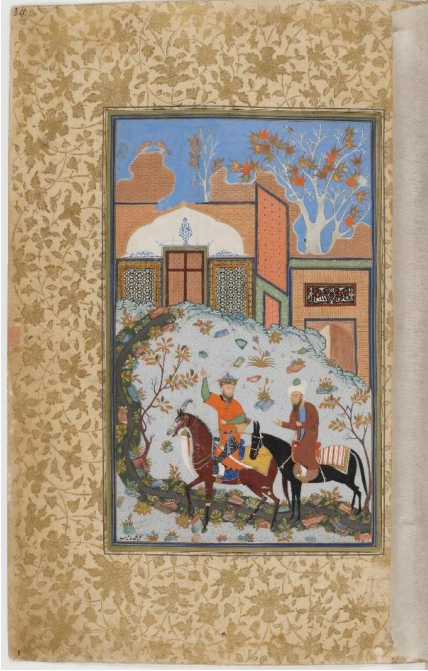

Fotoğraf 5: 'Aşığına Elma Sunan Genç'

Kaynak: Binyon vd., 1971: 107, 152.

Mahmud Müzehhib'in Buhara dönemine ait imzalı çalışmalarından biri, Paris Bibliotheque Nationale de France Supp. Pers. nr.985 numaralı Nizami'nin Mahzenü'l-Esrar nüshasında yer almaktadır (v.34a ve 40a-41b) (Sümer, 1980: 472) (Fotoğraf 6-7). Bu minyatürlü yazmayla ilgili envanter kaydındaki bilgiye göre, yazmanın 1a-2b varaklarında bulunan çift sayfa minyatür yazmaya sonradan eklenmiştir ve muhtemelen 17. yüzyıl başı İsfahan okuluna aittir (Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432899d>). Bunun yanında, Mahmud Müzehhib imzalı 34a ile 40a-41b varaklarındaki minyatürlerde yer alan figürlerin yüzlerinin Babürlü minyatür sanatçıları tarafından yeniden boyandığı belirtilmiştir (Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432899d>). Bu üç minyatür, Herat okulunun izlerini taşımakla birlikte, kompozisyon kurgusu ve doğa elemanlarının tasviri bakımından Mahmud Müzehhib üslubunun temel unsurları hakkında fikir verebilir. Her üç minyatürde de kompozisyon, olayın betimlendiği zemin ve arka plan olmak üzere üstüste gelen iki yüzeyde kurgulanmıştır. V.34a'da açık mavi ile boyanmış olan gökyüzü, v.40a-41b'de altın ile boyanmıştır. Minyatürlerin tamamında gökyüzüne doğru uzanmış, gökyüzü zeminine müdahale eden çınar ağacı, yapraklı ağaç, bahar dalı vb. ağaçları görmek mümkündür; küçük bitkiler, otlar ve kayalar da beyaza yakın gri-mavi zemin üzerine yerleştirilmiştir. Her üç minyatürde de özellikle, küçük bitkiler, otlar ve kayalar için aynı renk paletinin kullanıldığı görülmektedir.

Mahmud Müzezzehib'in Buhara dönemine ait imzalı çalışmalarından bir diğeri ise, hattat Ali Meşhedî tarafından 1500'de istinsah edilmiş olan bir Tuhfat al-Ahrar (BNF, Supp.Pers.1416) nüshasında bulunmaktadır (Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432210k>). Yazmada bulunan çift sayfa minyatür, yaklaşık 1550 yılı civarında yapılmıştır. Buradaki kompozisyon kurgusu, figürler ve doğa elemanları, Herat üslûbunun karakteristik özelliklerini tekrar etmekle birlikte, gökyüzünde görülen açık mavi renk ile sahnenin arka planını oluşturan tepe kısmında görülen altın, Mahmud Müzezzehib üslûbuna dair ipuçları içermektedir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 6: *Mahzenü'l-Esrar*, Nizami, BNF Supp. Pers. 985, v.34a
Kaynak: Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432899d>.

Fotoğraf 7: *Mahzenü'l-Esrar*, Nizami, BNF Supp. Pers. 985, v.40a-41b
Kaynak: Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432899d>.

Fotoğraf 8: *Tuhfat al-Ahrar*, Cami, BNF Supp. Pers. 1416, v.81a-82b

Kaynak: Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432210k>.

Buhara minyatür okuluna ait bilinen nitelikli yazmalardan diğer ikisi, Oxford Bodleian Library’de bulunan Ali Şir Nevai’nin Hamse’sinin (MS. Elliott 318 ve MS. Elliott 340) 1553’te Kâtib Muhammed ‘Ali hattıyla yazılmış dördüncü ve beşinci mesnevileridir. Her iki yazmada da Herat okulu özelliklerini sergileyen minyatürler bulunmakla birlikte, kompozisyonlarda Buhara okulu özelliklerini temsil eden unsurlar göze çarpmaktadır. Örneğin, MS. Elliott 318 v.14a (Fotoğraf 9) ve v.64a’da (Fotoğraf 10) arka planda altınla boyanmış geniş alanlar bu özelliklerin başında gelir. Bunun yanında, tezhipli alanlardaki ince işçilik; kompozisyonun genelinde kullanılan canlı renkler; figürlerin geniş ve yuvarlak hatlı yüzleri Buhara minyatür okulunu temsil eden özellikler olarak kabul edilebilir (Gray, 1977: 148-151). MS. Elliott 340’ta yer alan v.17b’de de aynı kompozisyon şemasının tekrar edildiği ve benzer özelliklerin kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf 11).

Benzer diğer bir minyatür ise 1560-61 tarihli Sa’dî-i Şîrâzî’nin bir Gülistan nüshasında yer alır ve Mahmud Müzehhib imzalıdır (Fotoğraf 12). 2012’de bir Sotheby’s müzayedesinde satışa sunulmuş olan bu tek sayfa minyatürde görülen altın arka plan ve nehir etrafında sırayla düzenlenmiş bitki ve doğa elemanlarının kullanımı Buhara minyatür okulu özelliklerini göstermektedir.

Fotoğraf 9: *Hamse (Dördüncü Mesnevi)*, Ali Şir Nevâî, 1553, Oxford Bodleian Library, MS. Elliott 318, v.14a

Kaynak: Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/af26c97f-2ee6-402e-aeb3-7df95b7eb36f/surfaces/6f2ed786-424f-4abf-aa60-3977dd562db6/>.

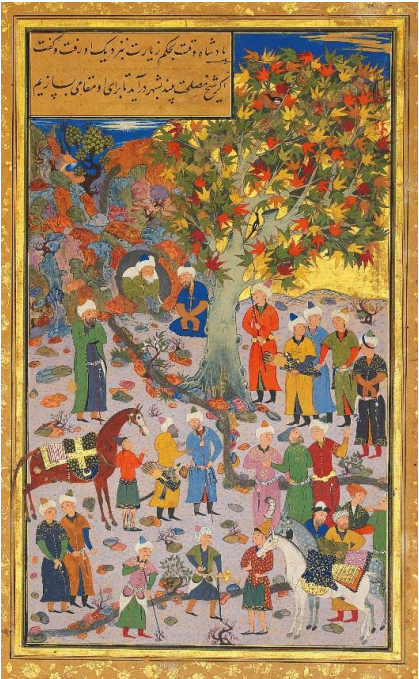
Fotoğraf 10: *Hamse (Dördüncü Mesnevi)*, Ali Şir Nevâî, 1553, Oxford Bodleian Library, MS. Elliott 318, v.64a

Kaynak: Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/af26c97f-2ee6-402e-aeb3-7df95b7eb36f/surfaces/3f5919ec-831d-4072-9212-a817b0fb7a80/>.

Fotoğraf 11: Hamse (Beşinci Mesnevi), Ali Şir Nevâi, 1553, Oxford Bodleian Library, MS. Elliott 340, v.17b

Kaynak: Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/9f37499d-655b-48f9-9414-033f0fd66dcb/surfaces/088ae1aa-8e87-4601-a12a-1d1d1ba29c1e/>.

Fotoğraf 12: Gülistan, Sâdi Şirazi, 1560-61, Sotheby's, Müzayede no.6622, Lot no.12, 4 Ekim 2012

Kaynak: https://www.christies.com/lot/lot-visit-to-a-dervish-signed-mahmud-muzahhib5604099/?from=salesummery&intobjectid=5604099&lid=1&sc_lang=en&sid=fd0b26a7-1d66-4e8f-9027-201fc06988c7

SONUÇ

Mahmud Müzehhib'e atfedilen minyatürler üzerinden 'Buhara Minyatür Okulu'na dair kesin tanımlamalar ortaya koymak mümkün olmasa da ortak özelliklerden söz etmek mümkün olabilir. Yukarıda gösterilmiş olan minyatürlerde figürlerin karakteristik özelliklere sahip olduğu görülmekle birlikte kompozisyonlarda kullanılan geniş altın arka planlar ve mavi gökyüzü ile doğa elemanlarının da Mahmud Müzehhib'in üslubunu açık bir şekilde yansıttığı söylenebilir.

Herat okulunda Bihzad'ın öğrencisi olarak yetişmiş ve 1530'lu yıllarda Buhara'daki Özbek sarayında çalışmış olan Mahmud Müzehhib ve Abdullah (Buharî) gibi sanatçılar ile Herat akınları sırasında Buhara'ya getirilen minyatürlü yazmalar sayesinde, Abdülaziz Han döneminde Buhara'da üretilmiş minyatürlerde Herat geleneğinin devam ettiği görülmektedir (Gruber, 2015: 7). Buhara minyatürlü yazma üretiminde Bihzad geleneğinin sürdürülmesi, esas olarak 1530-40'larda aktif olan ikinci nesil Buhara nakkaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Buhara'da ortaya çıkan

üslup, kalıtsal ve yerleşik Bihzâd modellerinin kullanımıyla karakterize edilmişse de biçim tam anlamıyla kopyalanmamıştır. Ancak bu dönemde, özellikle Mahmud Müzehhib'in çalışmış olduğu minyatürlü yazmalarda, Şeybanîlerin mirasçısı olduklarını kabul ettikleri Timurlu Herat kültürünün izlerinin yanısıra, Özbek Buhara'ya özgü yeni bir üslubun doğduğundan bahsedilebilir.

Mahir'in (2020: 121) belirttiği gibi, 16. yüzyılın başında Herat'ın alınmasıyla Herat üslubunun ağır bastığı kısa bir dönem yaşanmış olsa da özellikle, içlerinde Mahmud Müzehhib'in de bulunduğu sanatçıların Buhara'daki üretimlerinde özgün unsurların kullanıldığı görülmektedir. Nakkaş Bihzâd'ın ve öğrencilerinin öncülüğünde ortaya çıkan Herat üslubunun temel unsurlarından olan ince işçilikli müzehhep ve geometrik süslemeli mimari alanların kompozisyonda yatayda ve dikeyde kullanımı ve böylece simetriden kaçış kısmen Buhara üslubundaki kompozisyonlarda da görülür. Bunun yanında, kompozisyonda hareketi sağlamak için kullanılan büyük tek bir ağaç ve zemine dağıtılmış iri yapraklı ve çiçekli bitkiler de Buhara üslubunda Herat'tan alınma özelliklerdir. Canlı ve parlak renklerin tercih edilmesi de bu özellikler arasında sayılabilir.

Bu çalışmada tanıtılan, Mahmud Müzehhib'e atfedilen minyatürler, sanatçının kendine özgü üslubunu ve 16. yüzyılda Buhara okuluna katkısını göstermektedir. Bu katkı, maddeler halinde şu şekilde açıklanabilir:

- ✓ Parlak ve canlı renklerin geniş satırlarda kullanılması;
- ✓ Gökyüzünde çoğunlukla mavi tonlarının kullanılması;
- ✓ Gökyüzünde ya da dış mekanların zeminlerinde altının büyük oranda geniş alanlarda kullanılması;
- ✓ Metne bağlı olmayan tek sayfa minyatürlerde (mecmualar, albümler vb.) görülen uzatılmış, büyük ve yuvarlak yüzlü figürler;
- ✓ Buhara üslubundaki minyatürlerin çağdaşı olan 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevi dönemi minyatürlerinde görülen ince işçilik ve yüzeylerin geometrik desenler ya da doğa elemanlarıyla doldurulmasının aksine sadeleştirilmiş yüzeyler.

KAYNAKÇA

- Alparslan, A. (1989). "Ali Herevî, Mir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2:397-399, Ankara.
- Altier, S. (2008). "Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Han ve Maverâünnehir'deki Kültür Politikası", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 5(4):143-162.
- Altier, S. (2011). "Özbek Hanlığı'nın (1499-1599) Kültür Basamaklarındaki İlk Seçkinler: Bir Biyografi Denemesi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15: 255-276.
- Altier, S. (2008). "Timurlular Rönesansı Özbek Muhammed Şiban Han'ın Portreleri", Toplumsal Tarih, 72:60-63.
- Altier, S. (2013). "Semerkand Sarayı'ndan Tarihe Bir Bakış: Mes'ud Bin Usman Kuhistânî'nin Tarih-i Ebu'l Hayr Han'ındaki Minyatürler", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18:7-24.
- Altier, S. (2007). "Şiban Han Dönemi (1500-1510) Özbek Kitap Sanatı", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arnold, T. W. (1930). "Mirzâ Haydar Dughlat on the Harât School of Painters", Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, 5(4):671-674.
- Bahari, E. (2003). "The Sixteenth Century School of Bukhara Painting and the Arts of the Book", (Ed. Andrew J. Newman), Society and Culture in the Early Modern Middle East, ss. 251-264, Brill, London.
- Binyon, L.; Wilkinson, J.V.S.; Gray, B. (1933). Persian Miniature Painting, Including a critical and descriptive catalogue of the miniatures exhibited at Burlington House January - March, 1931, Oxford University Press, London.
- Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/af26c97f-2ee6-402e-aeb37df95b7eb36f/surfaces/6f2ed786-424f-4abf-aa60-3977dd562db6/>
- Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/af26c97f-2ee6-402e-aeb37df95b7eb36f/surfaces/3f5919ec-831d-4072-9212-a817b0fb7a80/>
- Bodleian, 2023, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/9f37499d-655b-48f9-9414033f0fd66dcb/surfaces/088ae1aa-8e87-4601-a12a-1d1d1ba29c1e/>

Christie's, 20231, https://www.christies.com/lot/lot-visit-to-a-dervish-signed-mahmud-muzahhib5604099/?from=salesummary&into_bjectid=5604099&lid=1&sc_lang=en&sid=fd0b26a7-1d66-4e8f-9027-201fc06988c7.

Cunbur, M. (Çev.) (2012). Gelibolulu Mustafa Âli Menakıb-ı Hünerveran, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432899d>

Gallica, 2021, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8432210k>

Grabar, O. (2006). Islamic Art and Beyond, Constructing the Study of Islamic Art, Ashgate Publishing Ltd., Hampshire.

Gray, B. (1977). Persian Painting, Rizzoli International Publications, New York.

Gruber, C. J. (2005). "The Gulbenkian Baharistan: 'Abd al-'Aziz & the Bihzadian Tradition in 16th-Century Bukhara" Namayeshgah-i Bayn al-Malal Kemal al-Din Bihzad/ International Congress on Master Kemal al-Din Bihzad, Farhangestan-i Honar, 1-38, Tahrán.

Gruber, C. (2012). "Questioning the 'Classical' in Persian Painting: Models and Problems of Definition", Journal of Art Historiography, 6:1-25.

İnal, G. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

İnal, G. (1976). "Topkapı Sarayı Koleksiyonundaki Sultani bir Özbek Şehnamesi ve Özbek Resim Sanatı İçindeki Yeri", Sanat Tarihi Yıllığı, 6: 304-331.

Mahir, B. F. (2020). "Minyatür", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV), (30):118-123, Ankara.

Robinson, B. W. (1967). Persian Miniature Painting from Collections in the British Isles. Butler & Tanner Ltd., London.

Sakisian, A. (1937). "Maḥmūd Mudhahīb-Miniaturiste, Enlumineur et Calligraphe Persan", Ars Islamica, 4:338-348.

Schmitz, B. (2000). "Bukharan School of Miniature Painting", Encyclopaedia Iranica, IV(5):527-530. <http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-vi> (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

Soudavar, A. (2016). Reassessing Early Safavid Art and History, Soudavar, Houston.

Sümer, M. (1980). "Bir Özbek Nakkaşı Mahmut Müzehhib ve Yayınlanmamış Yeni Minyatürleri", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşeri Bilimler Dergisi, Bedrettin Cömert'e Armağan, Özel Sayı, 471-479.

Tanıncı, Z. (2018). "Safevî, Özbek ve Osmanlı İlişkisinin Kitap Sanatına Yansıması: Bir Saray Albümü ve Şeyhzâde Nakkaş". (Ed. Ayşe Eroğlu), Filiz Çağman'a Armağan, ss. 579-590, Lale Yayıncılık, İstanbul.

Türkoğlu, İ. (2010). "Şeybâniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV), 39:45-47, Ankara.

Yücel, M. U. (2012). "Ubeydullah Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV), 42:22-23, Ankara.